

**Leven we in Nederland in een ‘meritocratie’?
Een analyse van een omstreden woord**

Radboud Universiteit



Door: Tom van Coenen, s4481852
Begeleider: Prof. Dr. Christoph Lüthy
Aantal woorden: 11.379
3 februari 2022

Scriptie ter verkrijging van de graad “Master of arts” in de filosofie
Radboud Universiteit Nijmegen

Hierbij verklaar en verzeker ik, Tom van Coenen, dat deze scriptie zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen zijn gebruikt dan die door mij zijn vermeld en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Plaats: Nijmegen

Datum: 3 februari 2022

Dankwoord

Via een bacheloropleiding in de politicologie ben ik uiteindelijk terechtgekomen bij de master Filosofie. Deze scriptie grijpt weer terug op waar ik ooit begon in de studie, wat mij een passende manier lijkt om het studeren mee af te sluiten. Het schrijven van een scriptie is voor iedereen een flinke opgave en deze is daar zeker geen uitzondering op. Het schrijven van een scriptie in de filosofie is een individueel proces, maar ik kan mezelf gelukkig rekenen dat ik omringd ben door mensen die mij hierin hebben gesteund op allerlei manieren. Ik zou graag even de tijd nemen om deze mensen te bedanken.

Allereerst wil ik Zoey bedanken, die te allen tijde slechts een telefoontje verwijderd was als ik het even niet meer wist. Ze wilde me ook altijd wel even uit huis te halen voor een kleine wandeling, zodat ik weer met nieuwe energie kon schrijven. Zonder jou was het misschien wel niet gelukt.

Daarnaast wil mijn huisgenoten en burens bedanken, die met liefde een bordje eten en hartelijke succeswensen naar mijn bureau brachten, wanneer ik weer eens een avond wilde doorwerken. Mijn ouders zou ik ook graag bedanken. Ook zij belden me geregeld op om te kletsen over van alles en nog wat als ik een pauze nodig had.

Het allermeeft wil ik mijn begeleider, Christoph Lüthy, enorm bedanken. Toen ik voor het eerst op kantoor kwam met slechts vage ideeën stond hij direct klaar om me te helpen en dat is daarna nooit veranderd. In tegendeel, hij bleef enthousiast over het thema en liet mij graag de fouten in de argumentatie zien. Waar ik het meest dankbaar voor ben is het enthousiasme en plezier waarmee je de scriptie begeleide, dat heeft me echt door de laatste loodjes heen gesleept. Heel erg bedankt en ik hoop dat we elkaar nog eens treffen, bijvoorbeeld tijdens een wandeling in de Ooij.

Samenvatting

Deze scriptie onderzoekt ten eerste hoe de oorspronkelijk satirisch bedoelde uitdrukking 'meritocratie' een positieve lading kreeg en welke rol dit concept en de daaraan verbonden ideologie in de huidige Nederlandse politiek speelt. In het bijzonder gaat de scriptie in op de rol van opleiding en diploma's. Vervolgens worden partijprogramma's en uitingen van Nederlandse politici geanalyseerd. Hieruit blijkt dat het Nederlandse politieke discours voornamelijk over kansengelijkheid gaat. Het doet zowel een beweging naar een meritocratie toe, als er vanaf vermoeden. Tot slot wordt er geconcludeerd dat het meritocratisch ideaal enigszins illusoir is, omdat er altijd verliezers zullen zijn in de bijbehorende concurrentiestrijd. Ter beperking van de schaduwkanten kan er gekeken worden naar oplossingen die recht doen aan menselijke waardigheid.

Inhoudsopgave

Dankwoord.....	3
Samenvatting	4
Inleiding	6
1. De dystopische meritocratie van Young.....	9
2. ‘Meritocratie’: van dystopie naar ideaal	13
2.1 Meritocratische retoriek in westerse landen	14
2.2 Kansengelijkheid, zelfontplooiing en efficiëntie in de meritocratie.....	17
2.2.1 Kansengelijkheid	17
2.2.2 Zelfontplooiing	18
2.2.3 Efficiëntie.....	19
3. De schaduwkanten van een meritocratie	21
3.1 Splitsing tussen winnaars en verliezers	21
3.2 Overdraagbaarheid van talent	22
3.3 De gescheiden werelden van hoger- en lager opgeleiden.....	23
3.4 Technocratisering en democratische representatie	23
3.5 Geld en verdienste	25
4. Meritocratie in Nederland.....	27
4.1 Diplomademocratie.....	27
4.2 Het politieke discours van Nederland.....	28
4.3 Kansengelijkheid en meritocratie	30
5. De uitdagingen van de ‘meritocratie’	32
5.1 Verdienste als intellectuele verdienste.....	32
5.2 Meritocratie als ideaal.....	33
Conclusie	35
Referentielijst.....	36

Inleiding

“Mag ik misschien vragen wat je verdient?” vraag ik aan mijn oom op het jaarlijkse familiefeest. “Een hele hoop, maar ik krijg maar een beetje!” antwoordt hij. Het is een flauw grapje dat menig Nederlander zal herkennen. Toch gaan er een aantal merkwaardige implicaties achter schuil. De eerste implicatie is dat wat er niet gezegd wordt: het daadwerkelijke salaris. Het is in Nederland niet gebruikelijk om je loon met anderen te bespreken. Sommige bedrijven hebben zelfs een geheimhoudingsclausule in het contract staan. Terwijl men niet graag over het salaris praat, wordt het toch vaak gezien als de maatstaf van iemands succes, of sterker nog, van iemands sociaal-economische ‘waarde’.

Het woord ‘verdienen’ heeft in het Nederlands een sociaal-economische lading die het in veel andere talen niet heeft. Het Engels kent bijvoorbeeld een verschil tussen ‘earning’ en ‘meriting’ en het Frans tussen ‘gagner’ en ‘mériter’. Het Nederlands heeft daarentegen, net als het Duits, slechts één werkwoord waarbij ‘verdienste’ en ‘salaris’ aan elkaar worden gekoppeld: ‘verdienen’. Daarmee wordt een duidelijker verband gelegd tussen werk, loon en verdienste dan in andere talen. Voor ons is het duidelijk dat voor een verdienstelijk leven inspanning moet worden geleverd; doorgaans is dat door te werken. Hoe verdienstelijker deze inspanning is, hoe meer je verdient.

Een maatschappij die op verdienste is gebaseerd – bestaat hier niet een woord voor, namelijk ‘meritocratie’? Leven we dan in een ‘meritocratie’? ‘Meritocratie’ is samengesteld uit het Latijnse *merito* en het Griekse *kratos*, en betekent daarom letterlijk zoiets als de heerschappij van de merites. De implicatie van de term is dus dat het hierbij om een samenleving gaat die bestuurd wordt door degenen die het verdienen om te besturen, of misschien door degenen die via verdienste machtig zijn geworden.

Is dat hoe wij hier in Nederland worden geregeerd? Het antwoord op deze vraag is om twee redenen moeilijk. Ten eerste is ‘meritocratie’, in tegenstelling tot ‘democratie’, ‘aristocratie’, of ‘theocratie’, geen erkende naam voor een type heerschappij. Als de ‘demos’, de ‘aristoi’, of de ‘theos’ (of diens vertegenwoordigers op aarde) regeren, is duidelijk wie de scepter zwaait. Maar wie zwaait de scepter in de ‘meritocratie’? Het antwoord zou moeten luiden: ‘Per definitie zijn dat degenen die het verdienen’. Dan rijst de vraag: wie ‘verdient’ het en hoe moeten we dat meten? Wie het meeste ‘verdient’ qua salaris? Wie door het volk als de meest geschikte wordt aangewezen? Wie de beste diploma’s heeft? Wie het meeste talent ervoor bezit? Deze vragen leiden ertoe dat de term ‘meritocratie’ en in het verlengde daarvan, ‘verdienste’, geen duidelijke definities kennen. Filosoof Amartya Sen herkent dit probleem, en stelt zelfs dat de onduidelijkheid van ‘verdienste’ de bron is

van veel problemen rondom discussies over meritocratie (Sen 2000, 5).

Een tweede moeilijkheid is dat het woord ‘meritocratie’ uit satire is geboren, en niet als feitelijke toestandsbeschrijving. Het werd in 1958 door de Britse socioloog Michael Young verzonnen om misstanden in het Verenigd Koninkrijk aan de kaak te stellen. Hij schreef een ‘proefschrift’ dat vanuit 2033 terugkijkt op de ontwikkeling van de Britse maatschappij sinds 1870. De nieuwe uitdrukking ‘meritocratie’ beschreef in de ogen van Young een dystopische toestand. Het is volgens de fictieve onderzoeker in het boek de reden voor de gewapende revolutie in 2033.

Om onduidelijke redenen kreeg zijn woord echter snel een positieve lading. ‘Meritocratie’ werd als uitdrukking niet alleen populair, maar het werd een woord van waardering. Opvallend genoeg heeft het zo de omgekeerde beweging gemaakt ten opzichte van ‘bureaucratie’. Max Weber verzoon het woord ‘bureaucratie’ om een ideale toestand te beschrijven waarin de staat door deskundigen wordt bestuurd, maar zijn positief bedoelde uitdrukking kreeg al snel een negatieve lading (Henderson & Diwendi 1999, 13). Met Youngs ‘meritocratie’ ging het juist andersom. We vinden het woord dan ook in tal van politieke uitingen en partijprogramma’s terug, maar dan als een nastrevenswaardig ideaal.

Opmerkelijk genoeg wordt ‘meritocratie’ vaak aan scholing en onderwijs gekoppeld, zoals dat ook in Youngs negatieve analyse het geval was. In de positieve interpretatie wordt ‘verdienste’ meestal via ‘kennis’ en ‘kennis’ via diploma’s gemeten. De daaruit resulterende ‘diploma-maatschappij’ stuit echter op kritiek – kritiek die gedeeltelijk aansluit bij de dystopische beschrijvingen van Young uit 1958. Is de ‘diploma-maatschappij’ niet gewoon een nieuwe vorm van aristocratie? Is ze democratisch? Hoe verhoudt een meritocratie die op deze basis georganiseerd is, zich tot criteria zoals kansengelijkheid, efficiëntie en zelfs tot de grondbeginselen van de democratie?

In deze scriptie onderzoek ik dit alomtegenwoordige, maar toch cryptische concept. Ik zal dat op de volgende manier doen. In paragraaf 1 beschrijf ik de gedachtelijn van de uitvinder van de uitdrukking, Michael Young. Ik zal in het bijzonder laten zien hoe hij ‘meritocratie’ aan het Engelse onderwijsstelsel koppelt en waarom hij denkt dat dit een falend project is. In paragraaf 2 wordt een reeks voorbeelden uit andere landen gepresenteerd. Deze laten zien hoe het woord ‘meritocratie’ al in de laatste decennia

^e van de 20 eeuw een positieve lading heeft gekregen. Ik benadruk daarbij een paar concepten die in dit positieve discours een rol spelen, zoals kansengelijkheid, zelfontplooiing, of efficiëntie. Opnieuw zal ik in het bijzonder op de rol ingaan die onderwijs en scholing daarbij spelen.

In paragraaf 3 onderzoek ik de argumenten van de critici van het meritocratisch model, waaronder Amerikaanse filosoof Michael Sandel. Sandels boek, *De tirannie*

van verdienste, benadrukt ook de schaduwkanten van het meritocratische model, vaak vanuit het oogpunt van opleiding en kansengelijkheid. In paragraaf 4 ga ik in op de specifieke omstandigheden van Nederland. Daarbij zal ik vooral onderzoeken, welke argumenten en feiten door de voor- en tegenstanders van de meritocratie worden gebruikt. Opnieuw ligt mijn oogmerk op de onderwijs- en diploma-vraagstukken en de vraag of ‘merites’ inderdaad via opleiding en diploma’s worden beoordeeld.

Tenslotte zal ik in paragraaf 5 de uitdagingen van een meritocratie in kaart brengen. Ik zal beargumenteren dat een meritocratie die enkel als tegenmodel tot aristocratie of nepotisme begrepen wordt, tekortschiet. In deze meritocratie raken belangrijke beginselen zoals kansengelijkheid, zelfontplooiing en democratische participatie namelijk verwaarloosd. Alleen wanneer meritocratische idealen worden gekoppeld aan een onderwijsvisie die de kansengelijkheid vergroot, worden ze aanvaardbaar. Zelfs dan – aldus de conclusie van mijn analyse – zal er altijd een utopisch, of illusoir, element aan het ideaal van meritocratie blijven kleven. In de conclusie vat ik deze bevindingen nog eens samen.

1. De dystopische meritocratie van Young

In dit deel wordt de gedachtegang van Michael Young uiteengezet. In 1958 schreef Young het satirische essay *The Rise of the Meritocracy*, waarin hij het begrip ‘meritocratie’ introduceerde. De term ‘meritocratie’ heeft dus een relatief korte geschiedenis. Bij wijze van gedachte-experiment beeldde hij zich in hoe de toekomst van het Verenigd Koninkrijk eruit zou zien als de ingezette meritocratische ontwikkelingen door gezet zouden worden. Hij noemde deze samenleving een ‘meritocratie’.

1.1 *The Rise of the Meritocracy*

In Youngs essay worden, vanuit het oogpunt van een fictieve onderzoeker met meritocratische bril, de historische ontwikkelingen geduid. Deze ontwikkelingen leidden tot een aanstaande revolutie in het Verenigd Koninkrijk van 2034. Met name de ontwikkeling in het onderwijsstelsel zou volgens de fictieve onderzoeker hebben geleid tot een nieuwe klassenverdeling, op basis van talent en inspanning, die samen de mate van verdienste bepalen. Het nieuwe systeem stuit in de loop der jaren steeds meer op weerstand vanuit degenen die zich benadeeld voelen door de meritocratie. Deze weerstand mondt vervolgens uit in een revolutie die een nieuwe sociale orde zal brengen.

In het Verenigd Koninkrijk dat Young beschrijft bepaalt de mate van verdienste de klasse waartoe men behoort. Intelligentie wordt bepaald aan de hand van een toenemend aantal IQ-tests gedurende de jeugd, beginnend vanaf het zevende jaar. Hoog scorende kinderen krijgen selectiever onderwijs. Deze testen lijken een succesvolle indicatie te geven van iemands intelligentie en worden steeds bepalender in het onderwijs (Young 1958, 55). De samenleving heeft echter weinig aan een ‘luie genie’ en daarom wordt inspanning ook een bepalende factor. Samen leiden deze factoren tot de allesbepalende, quasiwetenschappelijke, formule voor de meritocratie: “Intelligentie + Inspanning = Verdienste” (Young 1958, 74). Hiermee zet de meritocratie zich af tegen de aristocratie, waar geboorte bepaalt tot welke klasse men behoort. De afkeer van aristocratie is volgens Young een van de drijfveren voor het implementeren van het meritocratische gedachtegoed.

Een andere belangrijke drijfveer herkent Young in internationale competitie. Dit kan een staat ertoe dwingen om het schaarse menselijk kapitaal efficiënter in te zetten (Young 1958, 12). Hoewel een meritocratie niet het enige samenlevingsmodel is dat efficiëntie stimuleert, doet de meritocratie dit wel uitzonderlijk effectief. Mensen worden in een meritocratie beoordeeld op basis van verdienste, gemeten aan de hand van talent en inspanning. Anders dan het oude aristocratische systeem komen zo automatisch de meest competente mensen bovendrijven. Dit is efficiënt omdat het posities van macht koppelt aan competentie, in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk van de eeuw ervoor (Young 1958, 12). De meritocratie maakt het

bereiken van deze posities ook aantrekkelijk, omdat de beloningen hoger worden naarmate de vereiste verdienste groeien. De verhouding tussen beloning en verdienste is wat de meritocratie volgens de voorstanders eerlijk maakt: meer verdienste betekent meer beloning. Op deze manier worden de meritocratische maatregelen dan ook gerechtvaardigd, door te benadrukken dat ze efficiënt en eerlijk zijn.

Na het invoeren van meritocratische maatregelen bestaat de top bestaat uit een competente elite, die veel talent bezit en inspanning heeft getoond. Zij *verdienen* het om aan de top te zijn. Tegelijkertijd is er ook de andere kant van de samenleving. De ‘onderkant’ verdient het ook de positie te bekleden die ze heeft. Aan de hand van bovenstaande formule wordt zij óf niet talentvol genoeg óf te lui bevonden en is daarom veroordeeld tot minder aantrekkelijke posities. Door de ‘Mythe der Krachtpatserij’ te verspreiden wordt geprobeerd de woede over eigen onmacht tegen te gaan en geprobeerd een stabiliteit te brengen (Young 1958, 99). Kernachtig houdt deze mythe in dat geprobeerd wordt om de werkende klasse zich op basis van fysieke eigenschappen te laten vergelijken, in plaats van mentale eigenschappen waar de elite zich op vergelijkt. Ondanks dit soort stabiliserende trucs groeit een gevoel van woede en onmacht onder de werkende klasse tegenover de elite. Zij krijgt steeds sterker het gevoel niet meer mee te tellen in de nieuwe, meritocratische, samenleving. Dat ressentiment wordt versterkt door de elite, die steeds grotere beloningen aan eigen prestaties gaat koppelen die door de meritocratische samenleving gerechtvaardigd worden. Dit is wat uiteindelijk leidt tot een revolutie.

1.2 De rol van onderwijs in de Youngiaanse meritocratie

Onderwijs wordt door Young gezien als een essentiële stap in de overgang naar een meritocratie. De reden voor de grotere sociale mobiliteit in de meritocratie is dat scholen en industrie zich steeds meer openen voor verdienste in plaats van afkomst (Young 1958, 12). Onderwijs dat open is voor iedereen, biedt ook kansen voor iedereen. Deze gedachtegang staat aan de basis van de meritocratie en is de reden dat kansengelijkheid wordt gezien als noodzakelijke voorwaarde voor een eerlijke meritocratie. Pas wanneer iedereen een gelijke kans heeft tot succes, kan men op louter talent en inspanning worden beoordeeld.

Het boek van Young kan worden gezien als directe kritiek op het nieuwe Britse onderwijssysteem, dat van kracht werd in 1944 met de ‘Education Act’ (Celarent 2009, 323). Hiermee werd het voortgezet onderwijs voortaan gratis, maar de wet verdeelde Britse scholen voor voortgezet onderwijs meteen ook in drie categorieën: ‘grammar school’, ‘technical school’ en ‘modern school’. Op elfjarige leeftijd werd bij kinderen een intelligentietest afgenomen, de zogenaamde elf-plus test, die bepaalde welke type school het best past bij het kind. Kinderen met de hoogste scores mochten naar de ‘grammar schools’, de beste scholen die bovendien per kind het meeste budget hadden. De grote meerderheid van de kinderen ging naar de ‘modern schools’. De bedoeling van de Education Act was om meer sociale mobiliteit teweeg

te brengen, door alle kinderen secundair onderwijs te kunnen bieden. De elf-plus test was voornamelijk bedoeld om kinderen uit minder bedeelde milieus toe te laten tot het beste onderwijs. Toch bleek dat er vooral middenklasse kinderen op grammar schools terecht kwamen. (Celarent 2009, 324). [17]

De kern van de kritiek van Young vloeit voort uit het bovenstaande gegeven. Hoewel er een eerlijk en open systeem beloofd is ten opzichte van het oude aristocratische stelsel, maakt de meritocratie deze belofte volgens Young niet waar. Het breekt de oude klassen weliswaar af, maar creëert in plaats daarvan nieuwe, even statische klassen. Ruwweg 40 jaar na het uitkomen van zijn essay vatte Young zijn kritiek nog eens goed samen in *The Guardian*: “Het is een goed idee om mensen aan te stellen voor een baan op basis van verdienste. Het is slecht wanneer degenen die geacht worden verdienstig te zijn, verharden in een nieuwe klasse zonder ruimte voor anderen” (Young 2001). Meritocratie belooft efficiëntie en een rechtvaardig alternatief voor aristocratie, maar levert in plaats daarvan een rechtvaardiging van een gestratificeerde samenleving waarin ongelijkheid niet is verminderd, maar veranderd. Een van de factoren die dat in de hand werkt is volgens Young het construct ‘familie’, dat meer op loyaliteit dan op rede is gebaseerd. Haast elke ouder bezit “een onveranderbare drang” om hun kinderen een voorsprong te geven, bijvoorbeeld door het erven van geld of een familiebedrijf (Young 1958, 24).

De nieuwe, meritocratische, klassenverdeling wordt gebruikt als rechtvaardiging van sociale ongelijkheden. De goed opgeleide elite voelt zich immers op basis van verdienste gerechtvaardigd in het bereiken van een betere sociaal-economische of machtspositie. De elite heeft daarnaast ook de capaciteiten en talenten om succesvol deze positie te bekleden en handelt met dit motto in het achterhoofd. Dit leidt tot arrogantie in de elite, die steeds meer in eigen succes gaat geloven als het directe en exclusieve gevolg van eigen handelen (Young 2001). Zo verhardt de eliteklasse, die zijn eigen positie blijft handhaven en er alles aan doet om zijn kinderen tot eenzelfde positie verheffen. Deze kinderen hebben niet alleen ouders die hen helpen, maar hebben ook een grotere kans om intelligent geboren te worden en op te groeien in een omgeving die ontwikkeling van deze intelligentie stimuleert.

Toch is het afschaffen van de nadelige uitwerkingen van de familie op de meritocratie volgens Young niet de oplossing. Het volledig garanderen van gelijke kansen voor elk kind kan namelijk enkel door alle kinderen gescheiden van hun ouders te laten opgroeien, een oplossing die Young als onrealistisch bestempeld (Young 1958, 25). Een betere oplossing om de polarisatie die ontstaat naar aanleiding van een verharde eliteklasse tegen te gaan, is het krachtiger herverdelen van welvaart (Young 2001).

Voor diegenen die niet bij de elite horen werkt de meritocratie demotiverend, omdat zij ongeschikt geacht worden voor hoge sociaal-economische en machtsposities. Indien men niet bij de elite hoort is dat het gevolg van een gebrek aan inspanning of

talent. Iedereen heeft immers via het onderwijs kansen gekregen. Dat is de andere zijde van het meritocratisch motto en de oorsprong van ressentiment en wrok bij deze groep (Young 1958, 61). Zij krijgen het gevoel dat hen een goede educatie ontnomen is, omdat ze tijdens testen zoals de 'elf-plus' test niet goed genoeg gepresteerd hebben en vervolgens permanent aan de kant zijn geschoven. Deze schaduwkant zit aan de kern van het meritocratische gedachtegoed en maakt het beeld dat Young schetst tot een dystopische toekomst.

2. ‘Meritocratie’: van dystopie naar ideaal

In de toekomst van Young loopt het dus niet goed af met de meritocratie. Toch heeft de meritocratie in huidige, westerse samenlevingen zijn zure bijmaak bij velen verloren. Sterker nog, het is in de afgelopen decennia juist een nastrevenswaardig politiek ideaal geworden. Zo schreef Louise Fresco, bestuursvoorzitter van Wageningen University naar aanleiding van het aantreden van het kabinet-Rutte IV een column in het NRC met de boodschap: “Koester meritocratie” (Fresco 2022). Volgens haar verdient meritocratie de voorkeur boven andere systemen omdat “alle alternatieven willekeur inhouden” (Fresco 2022). Ter motivatie wijst Fresco naar de nieuwe ministerploeg, waarin ministers uitsluitend op basis van competentie zijn benoemd. Hebben Fresco en Young het wel over eenzelfde meritocratie? De term ‘meritocratie’ was immers in het boek van Young niet bedoeld als iets om te koesteren (Young 1958; 2001).

De omstandigheden waarin Youngs essay is uitgebracht, bieden een mogelijke verklaring voor de veranderde lading. Young had grote moeite om een uitgever te vinden. Zijn essay is twaalf keer afgewezen alvorens het door Thames en Hudson alsnog werd uitgebracht (Appiah 2018). Vervolgens werd het boek grotendeels genegeerd door wetenschappers. In de vijftig jaar na publicatie zou er het slechts driehonderd keer naar verwezen worden, een schamele hoeveelheid in deze tijdspanne (Celarent 2009, 323). Een mogelijke reden hiervoor is de stijl van het werk. Het is geschreven als satirisch essay, in plaats van de gangbare informatieve toon van andere wetenschappelijke werken. Het zou een reden kunnen zijn geweest voor wetenschappers om het boek niet als wetenschappelijk werk te beschouwen toen het uitkwam.

Dit alles staat in schril contrast met de hedendaagse wetenschap, waarin het weglaten van Young in een werk over meritocratie haast een academische zonde is. Elk werk over deze thematiek is dan ook schatplichtig aan zijn boek. Hoewel de term ‘meritocratie’ in hedendaagse academische werken zowel positief als negatief wordt uitgelegd, heeft de term in het algemeen taalgebruik een positieve lading gekregen. Een verklaring hiervoor vinden we door het bestuderen van politieke retoriek. De term ‘meritocratie’ en de achterliggende ideeën zijn via de politieke retoriek in Amerika geherintroduceerd in het Verenigd Koninkrijk en hebben zich vanaf daar over de gehele westerse samenleving verspreid. Young zelf vermoedt dat het via deze weg gelopen is (Young 2001).

Het is niet vreemd dat deze retoriek veel terugkomt in Amerika. In haast elke mogelijke opvatting van ‘meritocratie’ staat centraal dat men enkel op talent en inspanning mag worden beoordeeld. Dit idee sluit goed op de ‘American Dream’, een idee dat centraal staat in de Amerikaanse samenleving. Er zijn talloze verhalen te vinden van succesvolle individuen die met niets begonnen zijn en zich met hard

werken naar de top hebben weten trekken. Het is dan ook interessant om wat voorbeelden van meritocratische retoriek uit Amerika nader te bestuderen.

2.1 Meritocratische retoriek in westerse landen

In het Amerika van 1984 stelde Ronald Reagan tijdens een briefing voor regeringsmedewerkers van kleur, dat “alle Amerikanen het verdienen om beoordeeld te worden op hun individuele verdienste en om zo ver te komen als hun dromen en inspanningen hen kunnen brengen” (Reagan 1984). Hoewel Reagan de term ‘meritocratie’ niet letterlijk in de mond nam is er een duidelijk verband met het meritocratische gedachtegoed. Er wordt een duidelijke koppeling gemaakt tussen verdienste en het recht op betere sociaal-economische posities. Reagan ziet onderwijs als de grote gelijkmaker en als belangrijkste wapen tegen ongelijkheid door het te benoemen als zijn eerste punt van *special concern*, “Een cruciaal instrument dat zwarte Amerikanen nodig hebben voor progressie” (Reagan 1984). Zo maakt Reagan van meritocratisch gedachtegoed geen dystopie, maar een wapen tegen diepgewortelde ongelijkheid.

Reagan wilde graag overheidsuitgaven verminderen en dat was in eerste instantie ook zijn plan voor het federale onderwijsprogramma (Boyd 1987). Dit veranderde na het baanbrekende *A Nation at Risk* rapport dat zijn kabinet uitbracht in 1983. Het rapport pleitte onder andere voor “grotere nadruk op basisvakken” en “rigoureuzere en beter meetbare standaarden” (Izumi 2013). Als gevolg bleef het budget van het federale onderwijsprogramma grotendeels ongewijzigd tijdens Reagans presidentschap. Het rapport legde de basis voor wat later de *No Child Left Behind Act* zou worden, geïmplementeerd door George W. Bush. Deze wet uit 2001 stelde onder andere meer jaarlijkse testen in en zou ervoor zorgen dat achtergestelde kinderen meer hulp zouden ontvangen van de federale overheid (Maranto, McShane & Rhinesmith 2016, 25).

Andere goede voorbeelden van meritocratische retoriek in de Amerikaanse politiek vindt men bij president Barack Obama. Meer dan welke andere Amerikaanse president dan ook gebruikte hij frases als ‘waar je begint bepaalt niet waar je uitkomt’ en ‘iedereen kan zover komen als hun talent en arbeidsethos hen kan brengen’ (Sandel 2020, 97; Wooldridge 2021, 11). Het zijn uitspraken die doen denken aan de belofte van de American Dream. In tegenstelling tot andere presidenten gebruikte Obama de term ‘meritocratie’ letterlijk. In een interview verklaarde hij de Amerikaanse fascinatie voor sport door de stellen dat daar “ware meritocratie heerst, het is er glashelder wie wint en verliest” (Sandel 2020, 101).

Obama’s uitspraken worden opvallend vaak in verband gebracht met hoger onderwijs, omdat dit een belangrijke graadmeter zou zijn verdienste. Volgens Obama belooft Amerika geen gelijke resultaten, maar zou het wél gelijke kansen moeten beloven. Zijn grootste inspiratie op dit gebied is zijn vrouw, Michelle Obama. Ze is

geboren in een arbeidersgezin, maar is door goede studie toch vooruitgekomen in de wereld, een perfect voorbeeld van een werkende meritocratie (Sandel 2020, 97). Bovenstaande frases laten zien hoe gehecht Obama was aan de belofte van de meritocratie: het belooft eerlijke concurrentie met eerlijke beloningen voor wie dat verdiend heeft.

In Obama's positieve opvatting van de meritocratie hoorde dan ook onderwijshervorming. Volgens Obama zelf was zijn meest spraakmakende onderwijshervorming het *Race to the Top* initiatief. Het omvatte een budget van 4,35 miljard dollar waar staten aanspraak op konden maken naarmate ze meer door zijn kabinet gewenste onderwijshervormingen zouden doorvoeren (Maranto, McShane & Rhinesmith 2016, 50). Deze hervormingen bestonden onder andere uit het beter kunnen meten van schoolprestaties, om zo te kunnen achterhalen waar slecht presterende scholen waren om deze doeltreffend te kunnen steunen. Op deze manier probeerde Obama te werken aan kansgelijkheid in het onderwijs en zo de samenleving meritocratischer te maken.

Opvallend aan deze voorbeelden is dat Reagan en Obama wat betreft ideologie haast niet verder uit elkaar kunnen liggen. Reagan was een sterk voorstander van het beperken van overheidsuitgaven en minder overheidsbemoeienis, om zo de markt zijn eigen gang te laten gaan. De implicatie hierachter is dat de markt talent en inspanning eerlijk belooft. Wat betreft onderwijs geloofde Reagan sterk in een oplossing op statelijk niveau in plaats van federaal niveau (Boyd 1987; Izumi 2013). Obama dacht daar anders over. Obama zag een sterke overheid voor zich, met een groter vangnet en een zorgverzekering voor iedere Amerikaan. Dit wijst op twee aspecten. Het laat ten eerste zien dat meritocratie een breed gedeelde opvatting in de Amerikaanse politiek is, te verklaren door een geloof in de American Dream. Ten tweede laat het zien dat 'meritocratie' vele verschillende invullingen kan hebben. Daar waar Reagan het opvatte als argument om de markt zijn eigen gang te laten gaan en de macht bij lagere overheden te leggen, zag Obama het precies andersom. Toch pleitten beide presidenten expliciet voor een verbetering van het onderwijs. Ook zij zagen, net als Young, onderwijs als belangrijk onderdeel van een meritocratie.

Daar waar Obama 'meritocratie' slechts een enkele keer noemde, werd de term aan de andere kant van de Atlantische Oceaan vaker gebruikt. Tony Blair, toenmalige leider van de sociaaldemocratische Labour partij van het Verenigd Koninkrijk, stelde in zijn partijprogramma dat het 'nieuwe Labour' zich liet inspireren door de meritocratie (Sandel 2020, 96). Hij werd ermee verkozen tot premier. Na zijn herkiezing tot premier in 2001 zette Blair zijn meritocratische ambities kracht bij: "Wij zijn meritocraten" zei hij over zijn Labourregering (White 2001). Het is een uitspraak die grote onvrede teweegbracht bij Young, die wenste "dat meneer Blair 'meritocratie' zou weglaten of op zijn minst een erkenning gaf van de schaduwkanten ervan" (Young 2001).

De ‘Derde Weg’ ideologie waar Tony Blair in het Verenigd Koninkrijk veel successen mee behaalde is een goed voorbeeld van een meritocratisch geïnspireerde politiek. Hij baseerde er zijn partijprogramma op en liet geen twijfel bestaan over waar de inspiratie daarvoor vandaan kwam. De ideologie van de Derde Weg ontstond als evolutie van de traditionele sociaaldemocratische Labour partij. De bedoeling was om “neoliberale instrumenten in te zetten om sociaaldemocratische doelen te bereiken” (Fukagawa 2002). De Derde weg accepteerde de traditioneel liberale marktgerichte instrumenten, maar gebruikte deze voor sociale doeleinden. Op deze manier wilde de Derde Weg het ‘beste van beide werelden’ zijn. Het richt zich bijvoorbeeld minder op het doorgaans linkse idee van welvaartsherverdeling en meer op de eigen verantwoordelijkheid van burgers (Wissenburg 2001, 235).

In de politiek van de Derde Weg wordt kansengelijkheid vaak gezien als het instrument om meritocratischer te worden. Een voorbeeld hiervan is het *Welfare to Work* programma. Het programma was bedoeld om werkloze Britten uit de bijstand te halen en aan het werk te helpen. De overheid schept kansen, maar daar hoort volgens Blair ook de verantwoordelijkheid bij om die te pakken (Fukagawa 2002). Deze politiek benadrukt het individu en doet een beroep op de autonomie van de werklozen. Er wordt gewerkt aan gelijke kansen, maar na deze kans is het aan jezelf om er wat van te maken. Verschillen in uitkomsten worden geaccepteerd als noodzakelijk gevolg van competitie.

Een van Blairs opvolgers als premier was Theresa May van de conservatieve partij. Zij regeerde van 2016 to 2019 en deelde het meritocratische ideaal van Blair. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een van haar speeches kort na haar aantreden tot premier van het Verenigd Koninkrijk in 2016. May vindt er geen doekjes om dat ze meritocratische ambities heeft voor het land: de speech draagt de titel ‘Britain, the Great Meritocracy’. Hierin legt May haar plannen uit om van het Verenigd Koninkrijk een grote meritocratie te maken. De kern van haar speech is het volgende citaat. “I want Britain to be the world’s great meritocracy – a country where everyone has a fair chance to go as far as their talent and their hard work will allow” (May 2016). May grijpt hier terug op de meritocratische kernwaarden: talent en hard werken. Vervolgens verbindt ze hier de belangen van onderwijs aan, met een voorstel dat onderwijs in het Verenigd Koninkrijk verandert. “There is no more important place to start than education” (May 2016). Het citaat geeft aan dat voor de creatie van een hedendaagse meritocratie de toegang tot onderwijs van groot belang is. Onderwijs wordt ook in de gedroomde meritocratie van May de grote gelijkmaker.

Deze Amerikaanse en Britse voorbeelden komen van verschillende regeringsleiders met verschillende politieke opvattingen. Toch vallen ze allemaal terug op het onderwijs als middel voor vooruitgang. Het is de gemene deler voor de meritocratische retoriek in de westerse wereld. Het laat zien dat meritocratisch

gerichte politiek innig is verbonden met onderwijs. Onderwijs zorgt ervoor dat iedereen dezelfde kans krijgt in de samenleving, is de gedachte.

2.2 Kansengelijkheid, zelfontplooiing en efficiëntie in de meritocratie

Een mogelijke verklaring voor de nadruk op onderwijs is de opvatting van verdienste. ‘Verdienste’ wordt vaak opgevat als ‘intellectuele verdienste’, waardoor de koppeling met onderwijs logisch is. De meest gebruikelijk manier om aan te tonen dat men intellectueel begaafd is, is via een diploma van een onderwijsinstelling. Britse filosoof Adrian Wooldridge schrijft dit toe aan het toegenomen belang van ‘rauwe breinkracht’ in onze hedendaagse samenleving (Wooldridge 2021, 10). Door de toegenomen complexiteit van de samenleving is intelligentie een steeds waardevollere eigenschap geworden. Steeds grotere delen van de wereldwijde welvaart is in handen van slimme mensen, met name in de technologiesector (Wooldridge 2021, 11).

Het idee dat intelligentie belangrijker is geworden heeft ook zijn weerklink onder politici. Het leidt bijvoorbeeld tot het veelvuldig benadrukken van eigen intelligentie door regeringsleiders. Amerikaans president Donald Trump is hier een goed voorbeeld van, die meer dan eens opmerkte dat hij een “bijzonder goed brein” had en een “enorm IQ” (Wooldridge 2021, 10). Ook zijn opvolger Joe Biden laat het niet na om zijn intelligentie te benadrukken, en zijn vrouw laat zich graag met haar titel ‘doctor’ aanspreken (The White House, g.d.). Het laat zien hoe belangrijk het is om als intelligent gezien te worden om te slagen in de maatschappij, een doorwerking van het meritocratisch gedachtegoed in de maatschappij (Wooldridge 2021, 13). Toch is onderwijs een middel, geen doel op zich. Het is een middel om andere beloften van de meritocratie waar te maken. Een aantal belangrijke aspecten hiervan zijn kansengelijkheid, zelfontplooiing en efficiëntie. Deze aspecten maken namelijk deel uit van het positieve discours.

2.2.1 Kansengelijkheid

Het eerste aspect dat aandacht verdient is kansengelijkheid. De term is al voorbijgekomen in de voorbeelden van Reagan, Obama en Blair. Hoewel ze alle drie zeer verschillende visies hadden, was kansengelijkheid een gedeelde opvatting. Toch verschilde de precieze opvatting behoorlijk. Zoals eerder genoemd was Reagan een groot voorstander van minder overheid en propageerde dat de markt zijn gang moest kunnen gaan.

Hetzelfde geldt voor Reagans Britse collega Margaret Thatcher. Ook zij zag de markt als hetgeen dat het algemeen welzijn zou verhogen, zolang iedereen maar gelijk kon concurreren. Onderdeel van het realiseren van de gelijke toegang was Thatchers *Education Reform Act*. Hiermee realiseerde zij een gestandaardiseerd lesprogramma en een gestandaardiseerde manier van het testen van leerlingen voor het hele Verenigd Koninkrijk. De intentie was om de macht van de lokale

onderwijsautoriteiten in te perken om regionale verschillen te verminderen (Finn 2013). Thatcher probeerde hiermee via onderwijs te werken aan de kansengelijkheid.

De implicatie achter het marktdenken van Reagan en Thatcher omschrijft Amerikaans filosoof Michael Sandel als volgt: “Zolang iedereen op gelijke voet kan concurreren, zal de markt mensen belonen naar verdienste” (Sandel 2020, 90). ‘Verdiene’ valt vervolgens steeds meer samen met de economische waarde die de markt aan deze verdienste toe kent. Deze zou gebaseerd zijn op talent en inspanning. De taak van de overheid is dan slechts het verwijderen van barrières om te concurreren op de markt.

Daar waar de opvolgers van Reagan en Thatcher – respectievelijk George Bush Senior en John Major – dit marktdenken doorzetten, zagen Bill Clinton en Tony Blair dat anders. De voorgangers hebben meritocratische beleidsveranderingen in werking hebben gesteld en de opvolgers hebben deze vervolgens niet afgebroken maar slechts de harde randjes gladgeschaafd. Bijvoorbeeld door het begrip ‘kansengelijkheid’ ruimer op te vatten. Voor de opvolgers omvatte dit meer dan slechts de afwezigheid van barrières, maar een actieve overheid die de markt beteugeld en gelijke toegang tot onderwijs en zorg garandeert.

Niet alleen de Engelstalige grootmachten gebruikte dat soort retoriek. Dichter bij huis gebruikte Gerhard Schröder, Duitse bondskanselier van 1998 tot 2005, eveneens een soortgelijke verdediging voor Duitse bijstand hervormingen (Sandel 2020, 95). Schröder was dan ook voorvechter van de Duitse opvatting van de Derde Weg onder de naam ‘Die Neute Mitte’. Dat akkoord werd gepresenteerd op basis van een manifest wat Schröder samen met Tony Blair had opgesteld (Volkskrant 1999).

Wat Clinton, Schröder en Blair gemeen hebben: alle drie zijn het centrumlinkse opvolgers van (centrum)rechtse regeringen. Wat echter in stand bleef was het idee dat de markt een goede beloning kon bieden voor talent en inspanning. Zodra iedereen eerlijk kan concurreren op de markt is de uitkomst ook eerlijk, is de achterliggende gedachte. Dat is een van de belangrijkste redenen dat het meritocratische gedachtegoed een breed omarmt politiek ideaal werd en vervolgens onderdeel van het publieke discours. De meritocratie werd door de opvolgers gezien als een soort onvoltooide meritocratie.

2.2.2 Zelfontplooiing

Het tweede aspect dat vaak terugkomt in het discours over meritocratie is zelfontplooiing. Een mogelijke verklaring die Sandel hiervoor biedt is de de vrijheid die dat met zich meebrengt (Sandel 2020, 85). Die vrijheid ligt erin dat je jouw eigen succes in de hand hebt. Simpel gezegd: men heeft het heft in eigen hand. Dat zorgt ervoor dat men op geheel eigen wijze invulling kan geven aan het eigen leven. Het gevolg is dat men zelf verantwoordelijk is voor het eigen lot en succes. Dat is een

andere reden waarom meritocratische retoriek goed past bij hedendaagse westerse samenlevingen: het sluit goed aan op het hedendaags individualisme.

Deze nadruk op vrijheid wordt dan ook benadrukt in meritocratische retoriek. Bijvoorbeeld als het gaat om werkeloosheid. De overheid schept de kans tot werk, waardoor je je leven weer in eigen hand kan nemen. De overheid garandeert zo je vrijheid en kans tot zelfontplooiing. Sandel geeft Clintons hervormingen van de bijstand als voorbeeld (Sandel 2020, 95). Deze werden aangekondigd met de intentie om Amerikanen “een springplank naar de arbeidsmarkt” te bieden (Ronse 1994). Echter, de nieuwe bijstand was korter en voor minder mensen beschikbaar. Alleen diegenen die “buiten hun schuld om economische lasten moeten dragen” konden er aanspraak op maken (Sandel 2020, 95). Zij konden niets aan hun omstandigheden doen en moesten daarom gecompenseerd worden.

Niet alleen Clinton, maar ook Schröder en Blair voerden soortgelijke bijstandshervormingen in. Deze hervormingen zorgden ervoor dat er meer nadruk op het individu kwam te liggen. Tegelijkertijd wilde Blair ook het minimumloon verhogen, om werk meer te laten lonen. Tijdens zijn premierschap investeerde Blair fors in het onderwijs. Hij noemde zijn topprioriteit dan ook: “onderwijs, onderwijs en onderwijs” (Wheeler 2017). Onderwijs was volgens Blair de manier om iedereen haar of zijn talenten optimaal te laten benutten.

2.2.3 Efficiëntie

Het derde aspect dat in de politiek genoemd wordt als voordeel van een meritocratie is de efficiëntie die het met zich meebrengt. Specifiek het gebruik van menselijk kapitaal wordt genoemd. Er wordt een beeld geschetst van een meritocratisch stelsel als een eerlijk en efficiënt systeem, waar de potentie van menselijk kapitaal optimaal benut wordt ten behoeve van de samenleving.

Het ‘efficiëntie argument’ kan men direct terugvinden in politieke retoriek, bijvoorbeeld bij president Bill Clinton. Tijdens zijn achtjarige presidentschap tussen 1993 en 2001 gebruikte hij de frase “we kunnen het ons niet veroorloven om wie dan ook te verspillen” maar liefst eenentwintig keer. De reden hiervoor was dat volgens Clinton de wereld een competitieve plek was, die “draait op menselijk kapitaal” (Sandel 2020, 91). Het bieden van gelijke kansen leidt tot zelfontplooiing én is goed voor de economie. Het niet krijgen van de kansen om jezelf te ontwikkelen, bijvoorbeeld vanwege een arme afkomst of huidskleur, werkt verspilling van menselijk kapitaal in de hand en moet dus worden tegengegaan.

De belofte van een efficiënt gebruik van menselijk kapitaal werd ook door Young al opgemerkt als een van de grote allures van de meritocratie (Young 1958, 19). Het verraadt een sterke drang naar economische groei, eveneens iets wat Young al voorspelde (Celarent 2009, 324). De fictieve wetenschapper in *The Rise of the*

Meritocracy kijkt bijvoorbeeld met minachting naar een pre-meritocratische tijd waarin “kinderen met een potentie om door te groeien tot secretaresse worden gedwongen om school te verlaten en post te gaan bezorgen. Omgekeerd worden onbegaafde kinderen door rijke connecties door school geloodst en gaan aan de slag bij de diplomatieke dienst. Waanzin!” (Young 1958, 18). In deze uitspraak komt het efficiëntie aspect van een meritocratie ook al naar voren.

3. De schaduwkanten van een meritocratie

De meritocratie wordt door westerse politici neergezet als een nastrevenswaardig ideaal. Hoewel sommigen de meritocratie beschouwen als een soort onaf project, is de meritocratie in ieder geval het uitgangspunt geworden. Het is hoe dan ook niet langer het schrikbeeld dat Young in gedachte had bij het bedenken van de term ‘meritocratie’. Toch zijn er critici die het meritocratische ideaal niet zomaar onderschrijven of het tot een utopie benoemen. Eén van deze critici is Michael Sandel. Hij noemt een samenleving gebaseerd op verdienste een ‘tirannie’ (Sandel 2020).

Deze paragraaf gaat in op de schaduwkanten van de hedendaagse meritocratie. Er wordt een viertal problemen behandeld: allereerst de splitsing tussen winnaars en verliezers, ten tweede overdraagbaarheid van talent, ten derde de scheiding tussen hoog- en laag opgeleiden en als vierde technocratisering. Deze aspecten moeten niet als losstaande effecten gezien worden, maar hebben mogelijk ook invloed op elkaar.

3.1 Splitsing tussen winnaars en verliezers

Het eerste probleem is wat Sandel de splitsing tussen winnaars en verliezers noemt, een splitsing gecreëerd door een meritocratie (Sandel 2020, 27). De meritocratie zorgt voor een gelijke concurrentiestrijd en de uitkomst daarvan bepaalt of men tot de winnaars of tot de verliezers behoort. Het laat weinig ruimte over voor collectiviteit en stimuleert individualisme. Diegenen zonder verdienste worden als verliezers bestempeld. In een meritocratie heeft ieder zijn lot in eigen hand, dat betekent dat de winnaars het succes dat ze hebben ook zelf veroorzaakt hebben. Het gevolg is aan de ene kant een arrogante elite, die kan doen wat zij wil met de beloningen. Aan de andere kant worden de verliezers als sociaal-economisch inferieur gezien ten opzichte van de winnaars, want zij hebben ook hun lot in eigen hand. Dat betekent dat een slechte positie het gevolg van eigen handelen is, een gebrek inzet of talent. Het verklaart de koppeling van meritocratie met de eigen verantwoordelijkheid.

Een gevolg van deze splitsing is de meritocratie is, in de woorden van onderzoeker Judith Elshout, een aanslag op het zelfrespect van de verliezers (Elshout, Tonkens en Swierstra 2016, 209). Zij onderzocht de empirische kant van dit argument door langdurig Nederlandse werklozen te bevragen. De uitkomst van haar onderzoek geeft het argument meer gewicht. Ze stelt: “Verliezers zijn ervan overtuigd dat anderen er een overwegend meritocratisch wereldbeeld op na houden en hen daarom veroordelen vanwege hun werkloosheid” (Elshout, Tonkens en Swierstra 2016, 216). Ze verklaart dat mensen moeten opboksen tegen de negatieve vooroordelen van anderen. Werklozen zouden namelijk lui en ongemotiveerd zijn, anders zouden ze wel werken volgens het meritocratisch wereldbeeld. Op deze manier belemmert de meritocratie de zelfontplooiing. Het onderzoek toont aan dat werkloosheid een bron van schaamte is en de meritocratie versterkt dat gevoel. Het sluit aan bij het ressentiment dat Young

opmerkte. Waar hij het zag als reden voor een revolutie, ziet Sandel het als voedingsbodem voor populisme (Sandel 2020, 45).

3.2 Overdraagbaarheid van talent

Het tweede probleem is de overdraagbaarheid van sociaal-economische posities van ouder op kind. Om in termen van de atletiekbaan te spreken: er is geen sprake van een gelijke start in een samenleving. De geboorte is een van de weinige dingen waar men zelf geen enkele invloed op heeft. Men wordt niet gelijk geboren, maar kinderen uit gezinnen met hoger opgeleide ouders hebben een hogere kans om ook op het hoger onderwijs terecht te komen dan kinderen van lager opgeleide ouders (de Beer & van Zijl 2016, 235). De één wordt in een rijke omgeving geboren, de ander in een arme. Geboren worden in een rijke omgeving biedt meer kansen tot hoge opleiding, bijvoorbeeld door meer opties tot bijscholing als het even tegenzit. In de woorden van filosoof Jurriën Hamer in de *Trouw*: “Je kan pech hebben met je genen, je ouders, of simpelweg met alledaagse gebeurtenissen” (Hamer 2021). De een heeft dus, simpelweg door het geluk van een goede geboorte, een makkelijkere weg naar dezelfde verdienste.

Bij veel opvattingen van de meritocratie hoort dat men niet beloond wordt naar, of belemmerd wordt in dingen die buiten de eigen macht vallen. Men heeft immers het lot zelf in handen, en is dus verantwoordelijk voor eigen succes of falen. De willekeur van de geboorte lijkt haaks te staan op dit meritocratische motto. Toch worden de uitkomsten wel behandeld alsof die het gevolg zijn van eigen verdienste. Dat leidt tot een verharding van de eliteklasse. De verdiende hoge beloningen stellen de hoogopgeleide elite in staat om vervolgens hun kinderen gemakkelijker hoog op te leiden (Bovens 2016). Op deze manier blijft de eliteklasse niet open voor iedereen. Er is geen gelijke kans om de beste sociaal-economische posities te behalen. De eliteklasse ‘verhardt’, doordat het een zelf reproduceerde klasse is geworden. Dit is de reden dat een meritocratie alsnog aristocratische trekjes kan hebben.

Dit fenomeen ziet men ook in Nederland. Bijvoorbeeld door private vormen van onderwijs, die in Nederland sterk in opkomst zijn volgens bestuurskundige Mark Bovens (Bovens 2016). Denk hierbij aan bijles, examentraining voor de Cito-toets, maar ook exclusieve research masters en selectieve opleidingen waar extra collegegeld voor betaald moet worden. Alle bijscholingen voor kinderen kunnen worden betaald doordat hun ouders hun merites al verdiend hebben en ernaar beloond worden. De ouders voelen zich gerechtvaardigd dit te doen, want zij hebben immers hun geld zelf verdiend. Zo worden er een aantal drempels uit de weg naar succes gehaald voor kinderen van rijke komaf. Het verhindert de gelijke kansen en zorgt ervoor dat er niet op gelijke wijze geconcurrereerd kan worden. Aan de andere kant worden de uitkomsten dus wel gezien als gerechtvaardigd. Hierdoor kan het gevoel ontstaan dat men benadeeld wordt buiten eigen macht om.

3.3 De gescheiden werelden van hoger- en lager opgeleiden

Het derde probleem hangt sterk samen met de tweede. De overdraagbaarheid van talent wordt alleen maar versterkt doordat hoger en lager opgeleiden in gescheiden werelden leven. Hoger opgeleiden zijn sneller geneigd om te trouwen en kinderen te krijgen met andere hoger opgeleiden (Wooldridge 2021, 400). We zijn geneigd om ons voort te planten met een partner die op ons lijkt wat betreft inkomen en opleidingsniveau. Dit effect wordt in de wetenschap aangeduid met de term ‘assortative mating’.

Daarnaast hebben hoogopgeleiden andere voorkeuren dan laagopgeleiden. Een opvallend voorbeeld hiervan is de houding ten opzichte van culturele kwesties, zoals immigratie, globalisatie en diversiteit. Bovens en Wille noemen dit het verschil tussen de ‘kosmopolieten’ en de ‘nationalisten’. De hoger opgeleiden behoren veelal tot de pro-globalisatie georiënteerde kosmopolieten en de lager opgeleiden tot de antiglobalistisch georiënteerde nationalist (Bovens & Wille 2017, 48-49). Een opvallende nuance hierbij is de politieke participatie. Hoewel de voorkeurenkloof met betrekking tot deze kwesties onverminderd groot blijft, is de participatiekloof verminderd in het vorige decennium.

Een verklaring hiervoor vindt men bij de opkomst van populistische politieke partijen. Populistische partijen weten een disproportioneel groot deel van de lager opgeleiden te mobiliseren aan de hand van deze thema’s (Hakhverdian, van der Brug & de Vries 2016). Grote voorbeelden hiervan zijn de verkiezing van oud-president Donald Trump in de Verenigde Staten en de instemming met Brexit in het Verenigd Koninkrijk. In beide gevallen zijn veel lager opgeleide kiezers die normaliter niet stemmen, toch naar de stembus gekomen.

Wat deze verschillen laten zien is dat iemands opleidingsniveau een goede indicator is van ten eerste diens politieke voorkeuren, en ten tweede het opleidingsniveau van haar of zijn partner en kinderen. Zodra deze groepen elkaar niet langer tegenkomen kan het goed zijn dat zij elkaar ook niet langer begrijpen. Gecombineerd met de disproportionele beloningen van de meritocratie aan de hoger opgeleiden voedt dit het ressentiment van de lager opgeleiden.

3.4 Technocratisering en democratische representatie

Het vierde probleem is dat een meritocratisering ook een technocratisering met zich meebrengt, met als mogelijk gevolg dat niet iedereen gerepresenteerd wordt. Technocratisering houdt in dat beslissingen steeds meer gemaakt worden door diegenen die het meest van de kwestie afweten. Daar waar de meritocraten talent en inzet belonen, beloont een technocratie slechts expertise. Technocratie ziet politieke kwesties als technische problemen, die opgelost kunnen worden door diegene die er het meeste verstand van hebben. Doorgaans is dat een academische elite. In een meritocratie is het ook de academische elite die beslissingen maakt, doordat zij

geacht wordt de meeste kennis te hebben. De technocratisering van de politiek kan men bijvoorbeeld terugzien in de toenemende invloed van economen op economisch beleid (Sandel 2020, 43; Bovens & Wille 2017, 103).

Het gegeven dat politieke representatie vooral door hoogopgeleiden plaatsvindt, heeft volgens Bovens en Wille een sterk symbolische waarde (Bovens & Wille 2017, 142). Het diploma dat zij hebben geeft aan dat men het verdient om zich op het hoogste niveau met de publieke zaak bezig te houden. Men heeft dat verdiend door de opgedane kennis en vaardigheden tijdens de studie. Nog sterker is echter het andere signaal dat bovenstaande gegevens afgeven. Wanneer men geen hoog diploma heeft, heeft men ook niets te zoeken in het publieke debat. Doordat voornamelijk academici zich bemoeien met het publieke debat en invloed weten uit te oefenen op het beleid, wordt de stem van de niet-academici ondergesneeuwd.

Een mogelijk gevolg daarvan is een ongelijke representatie van een samenleving in een volksvertegenwoordiging. Hoger opgeleiden krijgen hierdoor een disproportioneel groot deel van de macht in handen. De vraag of dit een probleem is, kent geen eenvoudig antwoord. In een wereld die steeds complexer wordt door factoren als globalisatie, kan het een geruststellende gedachte zijn dat onze leiders excellent opgeleid zijn. Het lijkt dan intuïtief gezien een uitstekend idee om de regie van een land in handen te laten van kundigen en gemotiveerden.

Aan de andere kant is er ook een even intuïtief tegenargument. Om mensen zo kundig mogelijk te maken is het juiste onderwijs van groot belang. Dat zou betekenen dat kinderen zo vroeg en compleet mogelijk getest moeten worden op intelligentie en andere belangrijke eigenschappen. Bezitten ze deze niet, zijn lagere onderwijsvormen afdoende en zijn ze “veroordeeld tot minder aantrekkelijke maatschappelijke posities” (de Beer & van Zijl 2016, 235). Bezitten ze deze wel, worden ze onder hoge druk door het onderwijssysteem gehaald zodat ze hun verdienste kunnen maximaliseren. Het is maar de vraag of dat wenselijk is.

In het boek van Wooldridge vindt men een goede aanvulling. Hij noemt de term ‘hover parenting’, wat erop neerkomt dat ouders hun kinderen door een druk schema van activiteiten leiden. Hij omschrijft de opvoedstrategie van ‘hover parent’ Amy Chua:

Here are some things my daughters, Sophia and Louisa, were never allowed to do: attend a sleepover; have a playdate; be in a school play; complain about not being in a school play; watch TV or play computer games; choose their own extracurricular activities; get any grade less than an A; not be the No. student in every subject except gym and drama; play any instrument other than the piano or violin; not play the piano or violin (Wooldridge 2021, 402).

Wellicht een extreem voorbeeld, maar het is slechts een logisch uiterste van een systeem dat inspanning en bepaalde talenten beloont.

3.5 Geld en verdienste

Bovenstaande kwesties wijzen allemaal op een dieperliggend probleem met de verschillende opvattingen van meritocratie. Volgens de verdedigers van een meritocratisch ideaal selecteert een goed werkende meritocratie op basis van verdienste, hoe die dan ook gemeten worden, en kent daar een passende beloning aan toe, wat dat ook moge zijn. In de praktijk wordt verdienste veelal gemeten aan de hand van diploma's. Die worden gezien als bewijs van talent, inzet en kunde. Dit bewijs stelt men in staat om op functies te solliciteren waar een bepaalde beloning bij hoort. De beloning wordt in een hedendaagse meritocratie voornamelijk uitgedrukt in twee dingen: geld en sociale status. Het idee dat geld verbonden moet zijn aan verdienste is verankerd in de Nederlandse taal, zoals de inleiding van deze scriptie al duidelijk maakte. Geld moet je verdienen, dat krijg je niet zomaar: je krijgt het vanwege je inspanning.

Wooldridge noemt deze vermenging van geld en verdienste de corruptie van de de meritocratie (Wooldridge 2021, 393). Volgens Wooldridge is er "rond 1980 een bastaard-meritocratie ontstaan, waarin men dacht dat iedereen ongeveer kreeg wat zij verdienden, maar de bijbehorende sociale mobiliteit ontbrak" (Wooldridge 2021, 394). In andere woorden, de uitkomsten van de concurrentiestrijd van meritocratie worden wel geaccepteerd. Voor Wooldridge ligt het probleem met deze 'bastaard-meritocratie' bij de vermenging van verdienste en geld. Het stelt de eliteklasse in staat om disproportioneel veel welvaart te vergaren en deze vervolgens in te zetten om eenzelfde elitestatus te verkrijgen voor hun kinderen. Deze welvaartsvergaring wordt vervolgens gelegitimeerd door de meritocratie: zij hebben het 'verdiend'. Het maakt het hebben van veel geld een moreel goed en dat rechtvaardigt het hebben van disproportionele delen van de welvaart.

Deze ontwikkeling ziet Ghanees-Britse filosoof Kwame Appiah ook. In een essay in *The Guardian* schreef hij: "Doordat welvaart in toenemende mate de aangeboren verdeling van talent reflecteert, en de rijken in toenemende mate met elkaar huwen, verdeelt de samenleving zich in twee hoofdklassen" (Appiah 2018). In tegenstelling tot Wooldridge ziet Appiah hier een ander probleem mee: "Het probleem ligt niet alleen bij de verdeling van de beloning; maar bij de beloning zelf" (Appiah 2018). Volgens Appiah is het toewijzen van de beloningen schadelijk, omdat het een bepaalde waarde probeert toe te kennen aan mensen. Dit impliceert dat 'verliezers' van de meritocratie geen waardige levens zouden leiden. Hierover zegt hij: "De levens van de minder succesvollen zijn niet minder waard dan die van anderen. Niet omdat ze net zoveel, of meer waard zijn, maar omdat er simpelweg geen zinnige manier is om de waardigheid van mensenlevens met elkaar te vergelijken" (Appiah 2018).

Vanuit verschillende overtuigingen ageren Wooldridge en Appiah tegen de huidige opvatting van meritocratie. Toch pleitten beide auteurs niet voor een volledige loskoppeling van geld en verdienste, maar voor een andere invulling van de meritocratie. Wooldridge draagt niet het loskoppelen van geld en verdienste aan als oplossing, maar het beperken van voordelen die rijken kunnen halen (Wooldridge 2021, 485). Op deze manier heeft een disproportioneel groot deel van de welvaart bij de een, geen nadelige invloed op de kansen van een ander. Appiah stelt er een oplossing gezocht moet worden die de waardigheid van een mens niet moet laten afhangen van “een genetische loterij en historische toevalligheden” (Appiah 2018).

4. Meritocratie in Nederland

Tot nu toe lag de focus voornamelijk op landen als de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk. Voor beide landen zijn goede voorbeelden te vinden van meritocratische ambities, hoewel de invulling daarvan verschillend is. In deze paragraaf zal de focus verschuiven naar Nederland. In Nederland heeft de term ‘meritocratie’ geen negatieve bijklank. Denk bijvoorbeeld aan de eerdergenoemde column van Louise Fresco, met als boodschap de Nederlandse meritocratie te koesteren. Zij noemt de Noord-Europese landen een “schoolvoorbeeld van de meritocratie” (Fresco 2022). Toch zijn er ook critici. Filosofen en sociologen Mark Bovens en Anchrit Wille (2011; 2017) noemen Nederland een ‘diplomademocratie’. Hiermee doelen ze op het belang van een zo hoog mogelijk diploma in het hedendaagse Nederland, met name in de politieke arena.

4.1 Diplomademocratie

In de Grondwet staat dat iedereen, mits kiesgerechtigd, verkozen kan worden tot parlementariër. Hoewel het gebruikelijk is, is er zelfs geen officiële eis om je aan te sluiten bij een politieke partij om verkozen te worden. Toch is sinds 1980 het aantal Tweede Kamerleden dat hoger of academisch onderwijs heeft gevolgd gestegen van 79 procent naar 96 procent in 2015 (PDC g.d.). Dat staat in contrast met de ongeveer 32 procent van de Nederlandse bevolking die hoogopgeleid is (CLO 2021). Bovens en Wille beargumenteren dat dit een belangrijk signaal afgeeft: voor politieke participatie is een hoge opleiding nodig is (Bovens & Wille 2017, 142). Het diploma zou dan bewijzen dat men het verdient om als volksvertegenwoordiger op te treden.

Deze trend van een toegenomen aantal volksvertegenwoordigers met een hoog diploma geldt niet alleen voor landelijke politici. Ook in de gemeentelijke politiek is het aandeel hoger opgeleiden sterk gestegen. Ongeveer twee derde van de gemeenteraadsleden is hoger opgeleid en dat aandeel stijgt tot tachtig procent in gemeenten met meer dan 30.000 inwoners (Konings 2013). Hetzelfde geldt voor wethouders, daarvan is ruim zeventig procent van academische komaf. De Nederlandse politieke elite, zowel direct als indirect verkozen, heeft tegenwoordig het hoger onderwijs gevolgd. Deze gegevens wijzen op het toegenomen belang van een diploma voor het politieke ambt.

Bovens en Wille doen daar nog een schep bovenop. Er zijn namelijk meer en laagdrempeligere manieren om te participeren in de politiek dan het hebben van een politiek ambt. Denk hierbij aan activiteit als stemmen, het hebben van een lidmaatschap van een politieke partij, demonstreren, inspraakavonden bijwonen of slechts het hebben van een politieke discussie. Van al deze voorbeelden is het bekend dat er grote verschillen zijn tussen lager en hoger opgeleiden, waarbij de hoger opgeleiden aan alle activiteiten meer deelnemen (Bovens & Wille 2017, 32-33).

Volgens Bovens en Wille heeft dit onder andere te maken met de transformatie van het maatschappelijke middenveld in Nederland. Niet alleen het politieke ambt, maar ook het maatschappelijk middenveld is tegenwoordig het domein van hoger opgeleiden. Een treffend voorbeeld hiervan zijn maatschappelijke organisaties, oftewel organisaties die een bepaald belang behartigen. Hoger opgeleiden zijn significant vaker lid van een maatschappelijke organisatie dan lager opgeleiden (Bovens & Wille 2011, 53). Belangrijker nog, het leiderschap van deze organisaties is sterk geprofessionaliseerd. Maatschappelijke organisaties hebben nu fulltime, betaald personeel in plaats van vrijwilligers. Daar waar voorheen ruimte was voor interne opleidingen, is er tegenwoordig een diploma vereist om in aanmerking te komen voor deze functies (Bovens & Wille 2011, 56).

Daar komt nog bij dat Nederlandse lager opgeleiden en hoger opgeleiden steeds meer in gescheiden werelden leven. Een empirische studie van Mark Visser en Anette Fasang (2018) bevestigt dit beeld van *assortative mating*. Denk bijvoorbeeld aan de opkomst van de datingsites en -apps. Deze vergroten de mogelijkheden om een partner te vinden met hetzelfde opleidingsniveau gigantisch. Er is een gehele subcategorie datingsites waar lager opgeleiden niet welkom zijn. Het maakt het leven in gescheiden werelden makkelijker. 85 procent van Nederlandse huwelijken worden gesloten tussen mensen met hetzelfde opleidingsniveau. Daartegenover wordt slechts 0,2 procent van de Nederlandse huwelijken gesloten tussen universitair opgeleiden en lager opgeleiden, en de rest valt ertussenin (Bovens & Wille 2017, 41). Het geeft aan hoe weinig hoger- en lager opgeleiden mixen.

Deze ontwikkelingen zijn belangrijk, omdat ze ervoor zorgen dat de stem van de lager opgeleiden in het politieke debat wordt ondergesneeuwd. Zij herkennen zich niet langer in de politiek en dat leidt tot groeiende onvrede bij deze groep. Bovens en Wille (2017, 156) wijzen op empirische studies die dit beeld ondersteunen. Meer dan zestig procent van de lager opgeleiden in Nederland zegt geen vertrouwen te hebben in de politiek. Hetzelfde percentage lager opgeleiden zegt geen enkele invloed te hebben op de politiek (Bovens & Wille 2017, 157).

4.2 Het politieke discours van Nederland

Het bovenstaande schetst een haast Youngiaans beeld van een politieke elite die geen oog heeft voor eenieder zonder diploma. Een van Youngs angsten was een verharde eliteklasse, die geen ruimte toelaat voor anderen en een oneerlijke voorsprong aan zijn kinderen geeft. Het recente politieke discours van Nederlands laat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het discours van het Verenigd Koninkrijk, geen directe meritocratische ambities zien. In plaats daarvan richten Nederlandse politici en politieke partijen zich op kansengelijkheid. Tijdens de campagnes voor de verkiezing van de Tweede Kamer in maart 2021 kwamen daar geregeld voorbeelden van naar voren.

Zo valt op de website van de sociaaldemocratische Partij van de Arbeid (PvdA) te lezen dat één van haar kernwaarden gelijkwaardigheid is: “Dat betekent dat iedereen dezelfde kansen heeft op een goed werk, een fijn huis, liefdevolle zorg en het beste onderwijs. De wijk waarin je woont, je achtergrond of wie je ouders zijn mogen nooit bepalend zijn voor wie je later wordt” (PvdA, g.d.). Eenzelfde standpunt behoort tot de boodschap van het ecologische GroenLinks. In het verkiezingsprogramma *Tijd voor nieuw realisme* wordt in de eerste alinea de kansenongelijkheid al aangehaald (GroenLinks 2021, 2). Vervolgens wordt er gesteld dat “Gelijke kansen voor iedereen in onze samenleving staat of valt bij goed onderwijs dat ons helpt om onze talenten te benutten” (GroenLinks 2021, 39). De kansengelijkheid is wat GroenLinks betreft een groot probleem: “Te vaak bepalen het inkomen en opleiding van je ouders en de buurt waar je woont de kansen die je krijgt.” (GroenLinks 2021, 39). Het toont een visie op kansengelijkheid die lijkt op die van het PvdA.

In het verkiezingsprogramma van de rechts-liberale Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) valt eenzelfde ideaal van kansengelijkheid te herkennen. Zo noemt de VVD de vrijheid van onderwijs een ‘groot goed’ en mag dit niet worden misbruikt, omdat dit “de kansen van kinderen op een goede toekomst ondermijnt” (VVD 2021, 28). Een andere opvallende stelling is dat “kansen, rechten en voordelen niet vrij zijn van plichten en verantwoordelijkheden”; deze stelling is terug te vinden in de openingsparagrafen van het verkiezingsprogramma. Het is een klassiek liberale stelling die het individualisme benadrukt en inspeelt op het idee dat men het lot in eigen handen heeft. Het duidt op een beeld dat de overheid verantwoordelijk is voor de gelijke startpositie, maar daarna het aan jezelf overlaat. Het is een beeld dat wordt bevestigd door frontman Mark Rutte. “Je niet kunt regisseren hoe het leven van mensen verloopt, maar wel dat ze met gelijke kansen aan de start verschijnen”, zegt hij erover (Hamer 2021).

Zowel het GroenLinks, de PvdA en de VVD noemen de term ‘meritocratie’ niet bij naam. De kansen die zij zeggen te willen bieden, gelden voor iedereen, nauwelijks verwijzend naar ‘verdienen’. Elders komt deze term wel naar voren. Bijvoorbeeld in een interview met Wopke Hoekstra van het christendemocratische CDA in een editie van *Trouw* in februari. Hierin stelt hij dat “wie hard werkt en goed zijn best doet, moet daarvoor worden beloond. Die moet erop kunnen rekenen het beter te krijgen”, een van de kerngedachtes van de meritocratie (Brandsma & Lammers 2021). In andere woorden: wanneer men harder werkt, verdient men meer beloning. Het meritocratische standpunt wordt gemotiveerd met een beroep op eerlijkheid: “Dat is voor mij de kern van wat een eerlijke economie is” (Brandsma & Lammers 2021).

Toch valt het argument te maken dat het analyseren van enkel politieke partijen, interviews en partijprogramma’s niet voldoende is om de meritocratische ambities te herkennen. Want verkiezingsbeloftes kunnen niet altijd worden waargemaakt. De Nederlandse traditie van coalitieregeringen en ‘polderen’ steekt een stokje voor het

eenzijdig kunnen uitvoeren van een verkiezingsprogramma. Om deze reden is het van belang om ook te kijken naar de retoriek die overblijft ná het polderen. Het belangrijkste product dat de politieke ambitie van een regering verwoordt na het polderen is het coalitieakkoord. Om deze reden is het van belang om ook het recent gesloten coalitieakkoord te analyseren.

Het coalitieakkoord *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst*, is gesloten door de VVD, het CDA, de progressieve middenpartij D66 en de sociaal-christelijke ChristenUnie (CU). In het akkoord is de ongelijkheid van kansen een groot thema. Al in de tweede alinea van het akkoord wordt de ambitie om “kansengelijkheid te vergroten” uitgesproken en het thema “kansengelijkheid en bestaanszekerheid” krijgt een eigen hoofdstuk (VVD et al. 2021, 2). Sterker nog, het wordt als een dusdanig belangrijke opgave gezien dat er “structureel 1 miljard euro per jaar geïnvesteerd wordt” om maatregelen die kansengelijkheid moeten bevorderen te financieren (VVD et al. 2021, 20). Dit geld is onder andere bedoeld voor gratis kinderopvang, zodat het voor ouders makkelijk is om te werken. Ondanks de toegenomen polarisatie in Nederland lijken bijna alle grote partijen, samen goed voor meer dan twee derde van de zetels in de Tweede Kamer, het eens te kunnen over één ding: kansengelijkheid moet worden bevorderd en het onderwijs moet dit teweeg brengen (Hamer 2021).

4.3 Kansengelijkheid en meritocratie

Hoe men deze ambitie om kansengelijkheid te realiseren opvat is afhankelijk van hoe men zich tot de meritocratie verhoudt. Aan de ene kant kan kansengelijkheid worden geïnterpreteerd als een beweging richting ‘meer meritocratie’. Volgens het meritocratische ideaal zijn gewilde eliteposities open voor iedereen die het verdient, oftewel voor wie het vereiste talent heeft en de juiste inspanning levert. Het is dan de bedoeling dat iedereen kan concurreren voor deze posities. De ambitie om de “doorstroom en differentiatie te vergroten om de kansen voor iedere leerling te maximaliseren” past binnen deze redenering (VVD et al. 2021, 20). Het zou een eerste aanzet kunnen zijn tot een soort meritocratie waar de kansengelijkheid wordt gewaarborgd.

Aan de andere kant kan men de focus op kansengelijkheid zien als een poging om zich tegen de meritocratie te keren. Zoals onder andere Bovens en Wille duidelijk maken kan in een meritocratie de kansengelijkheid in gevaar komen. Het is mogelijk dat de gevaren van een vermeende meritocratie worden herkend. Een speech van Lodewijk Asscher, oud-partijleider van de PvdA, ondersteunt dit beeld. Hij gaf in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen een speech op de Open Universiteit Amsterdam met de titel: *De meritocratische valkuil* (Asscher 2021). In de speech gaat hij in op het gevaar van de meritocratie: de elite krijgt het idee dat het zijn succes aan zichzelf te danken heeft. Dit kan volgens Asscher worden vermeden met het creëren van gelijke kansen (Asscher 2021).

De focus op kansengelijkheid is niet zonder critici. In zijn column in de *Trouw* pleit filosoof Jurriën Hamer tegen de kansengelijkheid als ideaal. Hij is tegenstander van een meritocratisch rechtsvaardigheidsideaal en vergelijkt de concurrentiestrijd met een ratrace. “Een ratrace met eerlijke kansen is nog steeds een ratrace” (Hamer 2021). Liever ziet hij een radicale welvaartsherverdeling, omdat dat meer recht zou doen aan de gelijkwaardigheid van de mens. Het is kritiek die in lijn valt met die van Appiah. Beide pleitten voor bezinning wat de betreft de beloningen. Deze mogen geen waardeoordeel over het leven iemand met zich meebrengen.

5. De uitdagingen van de ‘meritocratie’

De verdedigers van het meritocratisch ideaal presenteren de meritocratie als een tegenmodel voor aristocratie. Iemands geboorte moet niet langer bepalen wat men waard is, maar eigen inspanning en talent. Een dubbeltje moet voortaan een kwartje kunnen worden. Nepotisme vinden we eveneens onaanvaardbaar, omdat ook deze niet eigen inspanning en talent, maar persoonlijke connecties beloont. Een ideale meritocratie daarentegen belooft wel inspanning en talent te belonen, met een systeem waarin iedereen zover kan komen als dat hun inspanning en talent hen kan brengen. De precieze invulling van verdienste is niet altijd duidelijk.

5.1 Verdienste als intellectuele verdienste

‘Verdienste’ kan bijvoorbeeld opgevat worden als ‘intellectuele verdienste’. Deze opvatting ligt voor de hand als we het standpunt van Wooldridge aannemen dat er inderdaad een toegenomen belang is van breinkracht. Met deze opvatting van ‘verdienste’ groeit het belang van een diploma. Een diploma is namelijk een certificaat dat bewijst dat men niet alleen over een bepaald niveau van intelligentie beschikt, maar ook een inspanning heeft geleverd om het onderwijs te doorlopen. Een diploma laat daarom zien dat men het verdient om tot de elite toe te treden. Binnen deze opvatting zou de elite dan ook bestaan uit degenen die het meeste bewijs kan leveren voor haar of zijn intellect. Een diploma is niet de enige, maar wel veruit de belangrijkste en meest gestandaardiseerde manier om dat te doen.

Deze opvatting staat of valt dan bij de toegang tot het algemeen onderwijs, wat voor iedereen even bereikbaar moet zijn. Zodra dit niet voor iedereen gelijk is, vervalt al snel de eerlijkheid van het systeem. Denk bijvoorbeeld aan Nederland, waar naast het reguliere onderwijs veel private vormen van bijscholing zijn. Deze worden niet gebruikt om kinderen met een achterstand een steuntje in de rug te geven, maar om kinderen van rijke komaf een extra voorsprong te geven (Bovens 2016). Dat werkt direct tegen de kansgelijkheid in die deze meritocratie belooft. Zonder de gelijke kansen is het niet voor iedereen mogelijk om zich zo veel mogelijk te ontplooiën en gaat er kostbaar menselijk kapitaal verloren.

Aan de andere kant biedt deze opvatting van meritocratie wel de kans om jezelf te onttrekken aan de omstandigheden van ongelukkige geboorte, zoals het verhaal van Tim ‘S Jongens duidelijk maakt. Geboren in extreme armoede en met minimale ouderlijke steun heeft hij zich toch gered, doordat het hem lukte om een universitair diploma te halen (‘S Jongens 2021). Het is ondanks de vele problemen onderweg, toch een succesverhaal dat het belang van een diploma laat zien. Een ander voorbeeld is de nieuw geïnstalleerde minister voor Primair en Voortgezet Onderwijs Dennis Wiersma. Begonnen op het vmbo heeft hij, door middel van doorstroming naar hogere onderwijsniveaus, een universitair diploma weten te behalen. Wellicht dat deze verhalen uitzonderingen zijn, maar zonder de meritocratie was hun

doorstroming niet mogelijk geweest.

Een ander punt met betrekking tot de opvatting van ‘verdiensite’ als ‘intellectuele verdiensite’ is de representatie in de politiek. Wanneer er veel belang wordt gehecht aan intellect worden diploma’s een voorwaarde voor politiek succes. In Nederland heeft dit als gevolg dat er bijna alleen maar hoger opgeleiden plaatsnemen in de Tweede Kamer. Dat roept twijfels over representatie op, een van de basisprincipes van onze representatieve democratie. Kunnen hoger opgeleiden lager opgeleiden goed representeren? Mensen met verschillende opleidingsniveaus hebben over het algemeen gesproken sterk verschillende voorkeuren. Denk bijvoorbeeld terug aan het onderscheid tussen ‘globalisten’ en ‘nationalisten’ dat Bovens en Wille (2017, 49) maken. Dat wil niet zeggen dat ‘correcte’ representatie niet kan, maar het geeft reden tot twijfel.

Als hoger opgeleiden lager opgeleiden niet correct representeren, waar zit dan precies de spanning? Bovens en Wille plaatsen dit bij de taak van agenda-setting van parlementariërs (Bovens & Wille 2017, 161). Agenda-setting houdt in dat men bepaalt over welke onderwerpen gesproken wordt. Dit is significant, omdat politieke voorkeuren hier een cruciale rol in spelen. Wanneer deze sterk verschillen van de groep die men vertegenwoordigt kan dat voor wrijving zorgen. Daarnaast kan men zich afvragen of het belangrijk is dat de leden van de Tweede kamer een nauwkeurige afspiegeling vormen van onze samenleving. Denk hierbij aan de representatie van groepen als vrouwen en mensen met migratieachtergrond. Van beide wordt het als probleem gezien wanneer zij niet of onvoldoende gerepresenteerd worden in het parlement. Als we het belangrijk vinden dat zich gerepresenteerd voelen in het parlement, geldt hetzelfde dan niet voor lager opgeleiden?

5.2 Meritocratie als ideaal

Om het meritocratisch ideaal te bereiken is het een vereiste dat iedereen kan meeconcurreren om de tot de eliteklasse toe te treden. Alleen wanneer het voor iedereen mogelijk is om dezelfde kans te maken op deze posities is het meritocratisch ideaal verwezenlijkt. Het valt te betwijfelen of dit een realistische doelstelling is. Is niet ieder mens een beetje anders? We worden niet gelijk geboren, daar kunnen we niets aan veranderen. Is het dan wel realistisch is om iedereen gelijk aan de startstreep voor de concurrentiestrijd te laten verschijnen?

Laten we aannemen dat kansengelijkheid gerealiseerd kan worden en dat iedereen gelijk aan de startstreep verschijnt. Is dat wenselijk? Ook dat valt te betwijfelen. Wanneer er een concurrentiestrijd plaatsvindt, hoe eerlijk deze ook is, zullen er verliezers zijn. Hoe gelijkter men aan de startstreep verschijnt, hoe zuurder het verlies zal smaken. Iedereen heeft immers een eerlijke kans om te winnen. Een ‘perfecte’ meritocratie is daarom een winner-takes-all-samenleving. Het meritocratisch ideaal laat dan ook weinig ruimte voor solidariteit. De meritocratie bevordert immers het

geloof dat succes zelf verdiend moet zijn.

Om deze redenen valt het af te vragen of het meritocratisch ideaal wel geschikt is rechtsvaardigheidsideaal. Appiah doet er nog een schep bovenop. Hij stelt dat “de capaciteit tot hard werken het resultaat is van natuurlijke giften en opvoeding. Talent noch inspanning, de twee dingen die beloning bepalen in een meritocratische wereld, zijn dus verdient” (Appiah 2018). Dit maakt een perfecte meritocratie tot utopisch, omdat niemand krijgt wat hij of zij ‘verdient’. Dat maakt het ideaal niet direct zinloos, maar geeft motivatie tot het stellen van randvoorwaarden aan een meritocratisch systeem. Daar lijkt dan ook de grootste uitdaging te liggen.

Conclusie

De term ‘meritocratie’ is geboren als een spottende term. Michael Young bekeek de ontwikkelingen van het onderwijssysteem in het Verenigd Koninkrijk en beargumenteerde dat dit systeem onhoudbaar was. Hoewel meritocratisering bedoeld was om oude, aristocratische klassen open te breken, ontstonden er nieuwe klassen. In de imaginaire toekomst van Young loopt het niet goed af met de meritocratie. De benadeelden pikken hun inferieure positie niet langer en komen in opstand. Zijn waarschuwing werd niet serieus genomen en in de decennia die volgden werd zijn schrikbeeld een ideaal.

Voornamelijk in de Amerikaanse en Britse politiek kwam de ambitie om te meritocratiseren sterk naar voren. Niet langer moesten geboorte of connecties bepalen waar men eindigt in de samenleving. Sinds het marktoptimisme van Reagan en Thatcher is deze ambitie ook geïmplementeerd. Hun opvolgers – met soms sterk verschillende opvattingen – hebben het meritocratische ideaal in stand gehouden omdat het bepalen van verdienste aan de hand van talent en inspanning van het individu als eerlijker worden gezien. Het is zelfs overgeslagen naar andere landen.

Leven we dan in Nederland in een ‘meritocratie’? Wel als we het aan het aan de Nederlandse burgers en politici vragen. Critici als Bovens en Wille verklaren hoe in Nederland het belang van een diploma toenam in de afgelopen decennia. Zij zouden ook zeggen dat we in Nederland in een meritocratie leven: een ‘diplomademocratie’. Het is hun term voor de Nederlandse mengvorm van meritocratie en democratie, waar het belang van een zo hoog mogelijk diploma moeilijk overschat kan worden.

Een ‘diplomademocratie’, een meritocratie waar verdienste worden opgevat als intellectuele verdienste, is niet zonder problemen. Doordat het zich richt op het eerlijk maken van concurrentiestrijd om topposities, worden de uitkomsten van de strijd geaccepteerd, ongeacht de ongelijkheden die eruit ontstaan. Deze strijd zal altijd verliezers kennen die al snel het stempel ‘inferieur’ kunnen krijgen en die daar zonder academisch brein haast niet vanaf komen. Aan de andere kant is het wel een systeem waarin bestuurders en vertegenwoordigers geselecteerd worden op kunde, in plaats van de willekeur van geboorte.

Deze scriptie heeft zich met name gericht op het onderwijsaspect, omdat haast elke opvatting van meritocratie hier grote nadruk op legt. Gezien de brede politieke ambitie om kansgelijkheid te implementeren in de samenleving is het aan te raden om in vervolgonderzoeken goed in kaart te brengen hoe dat zich verhoudt tot de gepresenteerde schaduwkanten van een meritocratie. Op deze manier kan de impact van deze schaduwkanten worden beperkt.

Referentielijst

Appiah, Kwame A. 2018. “The Myth of Meritocracy: Who Really Gets what they Deserve?” *The Guardian*, 19 oktober, 2018, <https://www.theguardian.com/news/2018/oct/19/the-myth-of-meritocracy-who-really-gets-what-they-deserve>.

Asscher, Lodewijk. 2021. “De meritocratische valkuil.” Speech gegeven op 6 september 2021. Geraadpleegd op 2 februari 2022, <https://medium.com/@LodewijkAsscher/de-meritocratische-valkuil-3b4485caade0>.

Beer, Paul de, en Jan van Zijl. 2016. “Hoe meritocratisch is Nederland en is dat reden tot zorg?” In *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Geredigeerd door Paul de Beer en Maisha van Pinxteren, 235 – 249. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bovens, Mark. 2016. “Wat is er mis met de meritocratie in Nederland?” *Sociale vraagstukken*, 11 juni 2016. Geraadpleegd op 17 januari 2022, <https://www.socialevraagstukken.nl/wat-er-mis-is-met-de-meritocratie-in-nederland/>.

Bovens, Mark en Anchrit Wille. 2011. *Diplomademocratie, over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.

Bovens, Mark en Anchrit Wille. 2017. *Diploma Democracy, the Rise of Political Meritocracy*. Oxford: Oxford University Press.

Boyd, William L. 1987. “President Reagan’s School-Reform Agenda.” *Education Week*, 18 maart 1987, <https://www.edweek.org/education/president-reagans-school-reform-agenda/1987/03>.

Brandsma, Jelle en Esther Lammers. 2021. “Wopke Hoekstra wil premier worden en Nederland in ere herstellen: ‘Er is erg weinig samenleving meer over.’” *Trouw*, 9 februari, 2021, <https://www.trouw.nl/politiek/wopke-hoekstra-wil-premier-worden-en-nederland-in-ere-herstellen-er-is-erg-weinig-samenleving-meer-over~b9f09bbd/>.

- Celarent, Barbara. 2009. "The Rise of the Meritocracy, 1870-2033 by Michael Young." *American Journal of Sociology* 115: 322 – 326.
- CLO. 2021. "[Hoogopgeleiden, 2020](https://www.clo.nl/indicatoren/nl2100-opleidingsniveau-bevolking) (indicator 2100, versie 12)". Compendium voor de Leefomgeving, 26 mei 2021, <https://www.clo.nl/indicatoren/nl2100-opleidingsniveau-bevolking>.
- Elshout, Judith, Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra. 2016. "De meritocratie als aanslag op het zelfrespect van 'verliezers'." In *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* Geredigeerd door Paul de Beer en Maisha van Pinxteren, 209 – 233. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Finn, Chester E. 2013. "Margaret Thatcher, Education Reformer." *Education Next*, 10 april, 2013, <https://www.educationnext.org/margaret-thatcher-education-reformer/>.
- Fresco, Louise O. 2022. "Koester meritocratie." *NRC*, 10 januari, 2022, <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/01/10/koester-meritocratie-a4076572>.
- Fukagawa, Masahiko. 2002. "'The Third Way' and its Remedies for Inequalities". Geraadpleegd op 10 januari 2022, <https://www.fukagawa.or.jp/research/pdf.file/thirdway.pdf>.
- GroenLinks. 2021. "Verkiezingsprogramma GroenLinks 2021, Tijd voor een nieuw realisme." Geraadpleegd op 5 januari 2022, https://groenlinks.nl/sites/groenlinks/files/2021-03/GroenLinks_Verkiezingsprogramma%202021.pdf.
- Hakhverdian, Armèn, Wouter van den Brug en Catherine de Vries. 2016. "De mythe van een groeiende politieke 'opleidingskloof'." In *Een kloof van alle tijden: verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek*. Geredigeerd door Herman van de Werfhorst. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hamer, Jurriën. 2021. "De kansengelijkheid van Kaag, Ploumen en Rutte is een verkeerd ideaal." *Trouw*, 13 mei, 2021, <https://www.trouw.nl/opinie/de-kansengelijkheid-van-kaag-ploumen-en-rutte-is-een-verkeerd-ideaal~b788e252/>.
- Henderson, Keith M. en O. P. Diwendi. 1999. "Preface". In *Bureaucracy and the Alternatives in World Perspective*. Geredigeerd door Keith M. Henderson en O. P. Diwendi, 13 – 17. Londen: Macmillan Press LTD.

- Izumi, Lance T. 2013. "Ronald Reagan's Education Legacy." *Pacific Research Institute*, 6 mei 2013, <https://www.pacificresearch.org/ronald-reagans-education-legacy/>.
- Konings, Iroy. 2013. "Ook verschil in opleiding is van belang." *Trouw*, 1 augustus, 2013, <https://www.trouw.nl/nieuws/ook-verschil-in-opleiding-is-van-belang~b6c8ea97/>.
- Maranto, Robert, Michael Q. McShane en Evan Rhinesmith. 2016. *Education Reform in the Obama Era: The Second Term and the 2016 Election*. Londen: Palgrave Macmillan.
- May, Theresa M. 2016. "Britain, the Great Meritocracy: Prime Minister's speech." Speech gegeven op 9 september 2016. Geraadpleegd op 7 januari 2022, <https://www.gov.uk/government/speeches/britain-the-great-meritocracy-prime-ministers-speech>.
- PDC. g.d. "Opleidingsniveau Tweede Kamerleden." Parlementair Documentatie Centrum. Geraadpleegd op 12 januari 2022, https://www.parlement.com/id/vk6bd3xy9nl2/opleidingsniveau_tweede_kamerleden.
- PvdA. g.d. "Onze waarden". Geraadpleegd op 5 januari 2022, <https://www.pvda.nl/onze-waarden-verkiezingsprogramma-2021-2025/>.
- Reagan, Ronald W. 1984. "Remarks at a White House Briefing for Black Administration Appointees." Speech gegeven op 25 juni 1984. Geraadpleegd op 11 januari 2022, <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/remarks-white-house-briefing-black-administration-appointees>.
- Ronse, Tom. 1994. "De stok en de wortel van de Amerikaanse bijstand." *De Groene Amsterdammer*, 29 juni 1994 (no. 26), <https://www.groene.nl/artikel/de-stok-en-de-wortel-van-de-amerikaanse-bijstand>.
- 'S Jongens, Tim. 2021. "Als je met 10-0 achterstand begint, is hogerop komen geen klim op een ladder. Het is een tunnel waarin je moet blijven kruipen." Interview door Michiel van der Geest. *Volkskrant*, 25 juni, 2021, <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/als-je-met-10-0-achterstand-begint-is-hogerop-komen-geen-klim-op-een-ladder-het-is-een-tunnel-waar-in-je-moet-blijven-kruipen~b41eb81b/>.
- Sandel J. Michael. 2020. *De Tirannie van Verdienste: over de toekomst van de democratie*. Vertaald door Rogier van Kappel en Huub Stegeman. Utrecht: Ten Have.

Sen, Amartya. 2000. "Merit and Justice." In *Meritocracy and Economic Inequality*. Geredigeerd door Kenneth Arrow, Samuel Bowles en Steven Durlauf, 5-16. New Jersey: Princeton University Press.

Visser, Mark en Anette-Eva Fasang. 2018. "Educational Assortative Mating and Couples' Linked Late-life Employment Trajectories." *Advances in Life Course Research* 37: 79-90.

De Volkskrant. 1999. "Schröder en Blair presenteren manifest." *De Volkskrant*, 9 juni, 1999, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/schroder-en-blair-presenteren-manifest~b32aa39b/>.

VVD. 2021. "Verkiezingsprogramma 2021-2025: Samen aan de slag, nieuwe keuzes voor een nieuwe tijd". Geraadpleegd op 6 januari 2022, <https://www.vvd.nl/content/uploads/2021/02/Verkiezingsprogramma-VVD-2021-2025.pdf>.

VVD, D66, CDA en CU. 2021. "Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst. Coalitieakkoord 2021 – 2025." Gepubliceerd op 15 december 2021.

Wheeler, Brian. 2017. "Tony Blair's Legacy 20 Years on." *BBC News*, 1 mei 2017, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-39717751>.

White House. g.d. "Dr. Jill Biden: The First Lady." *The White House Administration*. Geraadpleegd op 16 januari 2022, <https://www.whitehouse.gov/administration/dr-jill-biden/>.

White, Michael. 2001. "Party Politics: Blair Sets out Faith." *The Guardian*, 14 mei, 2001, <https://www.theguardian.com/politics/2001/may/14/election2001.uk>.

Wissenburg, M. 2001. "The 'Third Way' and Social Justice." *Political Ideologies* 6: 231-235.

Wooldridge, Adrian. 2021. *The Aristocracy of Talent, How Meritocracy Made the Modern World*. New York: Skyhorse Publishing.

Young, Michael D. 1958. *The Rise of the Meritocracy 1870 – 2033. An Essay on Education and Equality*. Londen: Thames and Hudson.

Young, Michael D. 2001. "Down with Meritocracy." *The Guardian*, 29 juni, 2001, <https://www.theguardian.com/politics/2001/jun/29/comment>.